

Жуковець А. М.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ЖАНРОВА СВОЄРІДНІСТЬ ЧАСОПРОСТОРУ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ

Стаття присвячена дослідженню хронотопу в сучасній німецькій драмі. Мета статті – дослідження основних характеристик часопростору сучасної німецької драматургії, що, у свою чергу, передбачає розв'язання таких завдань: окреслення характеру взаємозв'язку драматургічного жанру та феномену часопростору; узагальнення основних рис драматургічного хронотопу, його ролі у визначенні драматургії як унікального жанру; з'ясування визначних характеристик сучасної німецької драматургії. У статті розглядаються жанрозумовлені характеристики хронотопу, окреслюються основні тенденції сучасної драми та її історичний період. Констатовано, що простір у художній інтерпретації не зафіксовується елементами в тексті, а включає в себе значну частку символів і знакових складових частин, які можуть розкриватись в уявленні читача під час ознайомлення із твором. Визначаються характеристики часопростору німецького драматургічного твору та його зумовленість тенденціями у драматургії сьогоденної Німеччини. Зазначено, що драма, як і будь-який художній твір, намагається осягнути проблеми сучасного її суспільства. Зауважено, що іншою ознакою істотного впливу інформаційного середовища на часопростір сучасного драматичного твору є дисонанс між надлишковістю інформації, її навмисною точністю та її марністю, для чого, наприклад, можуть використовуватися цифри, велика кількість часопозначень, їх надмірна кількість, з одного боку, змушує сприймати текст як більш точний, з іншого – перевантажуючи системи сприйняття, створює атмосферу хаосу. Зроблено такі висновки: жанр драматургії сьогодні, з одного боку, воліє відповідати на процеси в сучасному суспільстві, що впливає на часопросторові характеристики драматургічного тексту, з іншого – суворість драматургічного канону задає чіткі межі впливу сучасності на драматичний твір. Розширенню хронотопічного розміття драматургічного твору сприяє й тенденція до епізації сучасної драми, що дозволяє автору розширити хронотопічні характеристики тексту та створити примхливий часопросторовий ландшафт і занурити в нього глядача / читача.

Ключові слова: часопростір, хронотоп, художній час та простір, сучасна німецька драматургія.

Постановка проблеми. Проблема художнього часу та простору, яку «по праву відносять до однієї з фундаментальних» [5, с. 18] і яка є також основною в моделі мистецтва [8, с. 132], у сучасних літературознавчих студіях набула нового звучання. Звернення до основоположних проблем літературознавства є ознакою спроб осягнення науковцями, зокрема літературознавцями, відображуваних у сьогоденному мистецтві змін у світі. Оскільки, як стверджує Д. Лихачов, «розвиток розуміння культурних цінностей минулого та культур інших національностей» є важливим свідченням прогресу культури [9, с. 353], а «через систему просторово-часових відношень визначується свідомість людини як феномену певної історичної епохи» [5, с. 19], та також урахувавши, що «кожна епоха породжує свої форми художнього відображення дійсності» [14, с. 47], вивчення проблеми хронотопу у творчості сучасної людини, і

ширше – вирішення завдань, пов'язаних із проблематикою часопростору, відкриває для науковців можливості отримання відповідей на цілу низку питань як у літературознавстві, зокрема, про характер феномену часопростору та його місце у свідомості людини, його концептуальний і перцептуальний потенціал, так і в царинах наукового знання, які вивчають питання людської свідомості, картини світу, людського мислення тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Власне «теорія хронотопу створювалась на основі поєднання результатів довгих пошуків філософії та природознавства» [14, с. 46], термінопозначення «хронотоп», уведене в обіг психології О. Ухтомським, у літературознавстві з'явилося завдяки М. Бахтіну, ідеї якого «формувався в ту епоху, коли після відкриттів Ейнштейна у природознавстві склалась нова концепція світу» [14, с. 46]. На думку М. Бахтіна, «прикмети часу розкриваються

у просторі, і простір осмислюється і вимірюється часом. Цим перетином рядів і злиттям характеризується художній хронотоп» [1, с. 246].

Особливу роль часопростору в художньому творі відзначав Ю. Лотман: «Просторова відмежованість тексту від не-тексту є свідченням виникнення мови художнього простору як особливої моделюючої системи» [10, с. 255]. Однією з важливих проблем хронотопу є його жанрова детермінованість. На взаємодію жанру та часопростору звернув увагу ще М. Бахтін, який наголошував на тому, що хронотоп у літературі має суттєве жанрове значення. На його думку, жанр і жанрові різновиди визначаються саме хронотопом, причому в літературі провідним началом у хронотопі є час [1, с. 279]. Як зазначає Ю. Лотман, «переключення в інший жанр змінює «майданчик» художнього простору» [10, с. 251]. Отже, проблема взаємовпливу жанру та хронотопу – одна з нагальних у сучасному літературознавстві, «особливо гострим є питання впливу видових ознак аналізованих творів на методику роботи» [6, с. 3], методику їх дослідження і жанрові особливості хронотопу драматичного твору, отже, розроблення методик його вивчення – важливе питання, яке очікує на своє вирішення і на часі, що й зумовлює актуальність даної статті.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження основних характеристик часопростору сучасної німецької драматургії, що, у свою чергу, передбачає розв'язання таких завдань:

- окреслити характер взаємозв'язку драматургічного жанру та феномену часопростору;
- узагальнити основні риси драматургічного хронотопу, його роль у визначенні драматургії як унікального жанру;
- з'ясувати визначні характеристики сучасної німецької драматургії.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що, «у ході свого розвитку людина встановлює певні позначки в системі об'єктивних циклів та закономірностей, які залежать від багатьох факторів її індивідуального та суспільного життя» [7, с. 61], і так «формується пласт реального простору та часу («дійсного» для конкретної людини чи спільноти)» [7, с. 61]. Зважаючи на те, що «у структурі твору художній час і простір є первинними інформаційними кодами зі значним художнім потенціалом» [6, с. 3], а часопросторові відношення «є принципом характеристики персонажів і їх розстановки в художньому континуумі» [12, с. 15], визначення особливих характеристик часопростору драматургічного твору

дають можливість зрозуміти його роль у драматургічному жанрі. Цілком зрозуміло, що «кожна епоха породжує свої форми художнього відображення дійсності» [14, с. 47], змінюється характер «суб'єктивного сприйняття дійсності й способу їх художнього відображення» [14, с. 47], також і сучасна драматургія тяжіє до пошуку нових форм вираження в умовах досить жорсткого жанрового канону.

Термін «хронотоп», за Михайлом Бахтіним, чітко розкриває взаємозв'язок координат художнього тексту в межах часових і просторових аспектів [1, с. 246]. У художньому хронотопі дослідник виділяє головну його частину – художній час, що позначилося й на визначенні терміна: «Час тут згущується, ущільнюється та стає художньо зримим» [1, с. 247].

На думку дослідників, «художній простір – це система топологічних відношень і топонімів, що використовується у процесі художньої творчості, у становленні й функціонуванні художнього образу» [6, с. 14]. Простір у художній інтерпретації не зафіксується певними елементами в тексті, а включає в себе значну частку символів і знакових складових частин, які можуть розкриватись в уявленні читача під час його ознайомлення із твором.

«Художній час – це система хронологічних відношень, художньо втілена у творі» [6, с. 15]. У даному узгодженні розкривається представлення подій через художній час, що включає в себе знаки та символи, але з потужною часовою прив'язкою, яка відображається в певних фактах і допомагає розкривати просторові елементи твору читачу, хронотопу як специфічно складної системи складових елементів часопростору, що включає в себе характеристики просторового та часового спрямування.

Під сучасною драматургією, услід за Є. Васильєвим, ми розуміємо «світову драматургічну практику упродовж останніх десятиліть, починаючи з 1991 р.» [2, с. 13], зважаючи на те, що «що поняття охоплює не лише часову межу, а й складний живий та естетично значущий процес, який багатоманітно розвивається» [2, с. 21]. Серед тенденцій, які сьогодні характеризують драматургічний процес, можна назвати епізацию та ліризацію драматургічних творів [13, с. 306], також дослідниками зазначено, що, «незважаючи на усталені закони побудови та функціонування драми, а також досить суворі просторово-часові межі, сучасна світова драматургія <...> тяжіє до синкретизації» [13, с. 306].

Осмилення такого неоднорідного явища, як сучасна німецька драма – складова частина світового драматургічного процесу – є викликом сьгоднішнім науковцям: багатство і різноманітність літературознавчого матеріалу варто було б розглядати комплексно з мовним матеріалом, що відповідає сучасним тенденціям міждисциплінарності досліджень. Говорячи про сучасну німецьку драму, неможливо не враховувати історичні чинники її розвитку: водорозділом, умовною точкою відліку й водночас детермінантою її розвитку є падіння Берлінської стіни й об'єднання Німеччини [4, с. 200]. Відображення сьгодніня з його проблемами роз'єданого, виключно індивідуалізованого німецького суспільства, проблемами бідності й безпорадності «білих комірців» та мультикультуралізму є одним із прагнень нової німецької драми, яка намагається «дати реалістичну картину своєї епохи і одночасно парадоксальним чином «відсторонитися» від неї шляхом гротескного перебільшення проблеми або її нового трактування» [4, с. 206]. Змалювання суспільства через окрему особистість також характерне для німецької драматургії сьгодні: «В основу картини суспільства покладено зображення людської особистості, а не якась концепція чи абстракція» [4, с. 207]. Німецька драма сьгодні «ставити перед собою завдання аналізу природи нового суспільства, яке виникає на наших очах, з іншим соціальним розшаруванням, виходячи із прийняття чи неприйняття цього суспільства» [4, с. 206]. Дослідження міжлюдських взаємин, суспільства сьгодніня, яке бурхливо й швидко змінюється, це – «соціологічна сторона реалізму нової драми» [4, с. 207]. Відповідно до таких змін буде змінюватися і сам драматичний текст, й художні засоби драматичного твору, що, у свою чергу, змінює й драматургічний хронотоп у сучасному театральному творі.

Драматичний жанр відрізняється від інших художніх жанрів деякими особливостями, які визначають характерні ознаки драматичного хронотопу. Характерна для епічних жанрів ретроспективність подій, драматичному твору не властива: «Життя, показане у драмі, ніби говорить від своєї власної особи» [15, с. 43], знайомство з фактами у драмі відбувається безпосередньо, а не через чийсь повідомлення про них [15, с. 43]. Дія у драматичному творі здійснюється вербальними діями героїв [15, с. 42]. Часопросторові характеристики у драмі задаються драматургічним каноном, що накладає деякі обмеження на способи експлікації часопросторової інформації: «Портретно-жес-

тові і пейзажні характеристики, позначення світу речей використовуються тут лише тією мірою, у якій вони «вкладаються» у висловлювання героїв у процесі дії або в ремарки, епізодичні, зазвичай стислі» [15, с. 44].

Оскільки у драмі «час та простір орієнтовані на театральну постановку» [11, с. 106], то в таких творах «хронотоп має особливу організацію», тому що «час зображуваної у драмі дії має вміститися в суворі межі сценічного часу» [11, с. 106], «у складі монологів та діалогів зображуваний час і час сприйняття більшою мірою збігаються, і сцени драматичних творів відображають його із прямою, безпосередньою достовірністю» [11, с. 106]. Поза межами дій час може розгортатися так, як завгодно автору: між діями може пройти так багато часу, як визначає автор. Простір драматичного твору, на відміну від художнього твору інших жанрів, більшою мірою залежить від чинників, які лежать поза сферою впливу автора твору: режисерських рішень, матеріально-технічної складової частини театру, художників-декораторів тощо. У самому творі, де майже весь текст – мовлення персонажів, авторські вказівки на просторові характеристики є надзвичайно стислими. Г. Сагітова вважає, що у драматургічному тексті «простір і час немислимі поза мовленням персонажів» [11, с. 106], із чим ми не погоджуємося, оскільки авторські ремарки до дій часто включають вказівки на просторові та часові характеристики. У драматургічному творі часопросторова організація визначається самим каноном драматичного жанру: часопростір діалогів і монологів персонажів структурується поділом драматичного твору на дії, кожна з яких має чіткі межі, а місце кожної дії вказується автором.

Отже, вважаємо хронотоп драматургічного твору особливим різновидом художнього хронотопу, а за визначення драматургічного хронотопу приймаємо термінопозначення Р. Козлова: «Художня структура, що охоплює всі часові та просторові елементи драматургічного твору, створюючи таким чином сприятливі умови для розуміння змісту твору та його інтерпретації» [7, с. 60]. У драматургії «реальний час і простір виражаються через систему часових та просторових (останніх зазвичай більше) назв, що використовуються на позначення різних об'єктів, які мають часову та просторову локацію <...>», але, «на відміну від фізичного світу, компоненти реального часу й простору світу драматургічного твору, окрім суто номінативних функцій, виконують й художні, тобто мають певне експресивне, емоційне навантаження» [7, с. 61], а також кон-

структивні і змістові художні функції [7, с. 63]. Суб'єктивний рівень художнього часу, який «охоплює світоглядні позиції окремих груп, спільнот та художнього суспільства загалом <...>» і виражається через вчинки та дії, які у драматургічному творі переважно втілені у слові драматургічного персонажа, функціонально належить до змісту та «системи засобів змалювання образів» [7, с. 63]. Т. Котович підкреслює, що «просторово-пластична система є художнім засобом організації хронотопу театрального твору» [8, с. 133].

Дослідники вважають, що хронотоп драматургічного твору не є однорідним: «Театральний твір являє собою багатогранну систему узгодження хронотопів різних її рівнів та елементів» [8, с. 133], а «точкою сходження й узгодження всіх рівней хронотопу театрального твору є його просторово-пластична система, через яку ми можемо судити про параметри хронотопу вистави як цілісності» [8, с. 133]. Також варто зважати на те, що «теорія хронотопу підтвердила, що художній час і простір не можна сприймати як абстрактні категорії, незалежні від їхнього матеріального наповнення» [14, с. 46], що особливо актуально для драматургічного тексту, який передбачає саме матеріальне втілення, де сценічний майданчик моделює світ як «засобами театральної умовності» [10, с. 252], так і суто матеріальними способами.

Драма, як і будь-який художній твір, намагається досягнути проблеми сучасного їй суспільства. Калейдоскопічна зміна часопросторових характеристик не дає тому, хто сприймає драму, сконцентруватися на жодній із них, відображаючи інформаційний потік, у якому живе і рухається сучасна людина. Іншою ознакою істотного впливу інформаційного середовища на часопростір сучасного драматичного твору є дисонанс між надлишковістю інформації, її навмисною точністю та її марністю, для чого, наприклад, можуть використовуватися цифри, велика кількість часопозначень, їх надмірна кількість, з одного боку, змушує

сприймати текст як більш точний, з іншого – переважати системи сприйняття, створює атмосферу хаосу.

Також у сучасному драматургічному тексті сама структура діалогів та монологів дає змогу створити атмосферу одночасності, наприклад, велика кількість повторів імітує рух і множення одиниці інформації в електронному світі.

Висновки і пропозиції. Отже, зважаючи на вищесказане, можемо зробити такі висновки: жанр драматургії сьогодні, з одного боку, воліє відповідати на процеси в сучасному суспільстві, що впливає на часопросторові характеристики драматургічного тексту, з іншого – суворість драматургічного канону задає досить чіткі межі впливу сучасності на драматичний твір. Розширенню хронотопічного розмаїття драматургічного твору сприяє й тенденція до епізодичності сучасної драми [13, с. 306] (хоча деякі дослідники вважають, що такий драматургічний твір, і брехтівська драма також, не є власне драмою [15, с. 44]), що дозволяє автору розширити хронотопічні характеристики тексту та створити примхливий часопросторовий ландшафт, занурити в нього глядача / читача.

Драматургічний текст сьогодні, як і будь-який художній текст, неможливо й недоцільно розглядати як текст без прив'язки до інформаційного потоку, адже «історію драми визначає не лише ринок постановок, а й поширення драми як тексту» [4, с. 206]. Текст драми, з одного боку, відображає сучасне світосприйняття людей, але відповідь «пересічної людини» у драматургічному діалозі визначальна для художнього життя драматургічного тексту. Отже, перспективним є також вивчення драматичного тексту з урахуванням чинника його поширеності. До перспектив подальших досліджень можна також віднести порівняльне вивчення драматургічного хронотопу в сучасних драматургічних творах, у комплексі з мовознавчим матеріалом, а також у комплексі з його сценічним життям.

Список літератури:

1. Бахтин М. *Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике. Вопросы литературы и эстетики.* Москва : Худож. лит., 1975. С. 234–407.
2. Васильев Є. *Сучасна драматургія: жанрові трансформації, модифікації, новації* : монографія. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2017. 532 с.
3. Драгомирецкая Н. *Поэтика времени в современной прозе и проблема переосмысления художественного образа. Научные доклады высшей школы : Филологические науки.* 1987. № 4. С. 3–9.
4. Ирмер Т. *Новая немецкая драма после падения Берлинской стены. Европа и Россия.* С. 199–218.
5. Ковалева Т. *Художественное время-пространство романа И. А. Бунина «Жизнь Арсеньева»* : дис. ... канд. филол. наук. Ставрополь, 2004. 185 с.
6. Козлов Р. *Художній час і художній простір у драматургії (на матеріалі української літератури XVII–XVIII ст.)* : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Кіровоград, 2005. 19 с.

7. Козлов Р. Художній час та простір у драматургії. *Вісник Запорізького державного університету*. 1999. № 1. С. 60–63.
8. Котович Т. Развивая теорию хронотопа. *Хронотоп и окрестности* : юбилейный сборник в честь Николая Панькова. Уфа : Вагант, 2011. С. 130–145.
9. Лихачев Д. Поэтика древнерусской литературы. 3-е изд., доп. Москва : Наука, 1979. 353 с
10. Лотман Ю. Художественное пространство в прозе Гоголя. *В школе поэтического слова: Пушкин. Лермонтов. Гоголь*. Москва : Просвещение, 1988. 352 с.
11. Сагитова Г. Художественное пространство и время в драматургии А. Гилязева. *Вестник Башкирского университета*. 2007. Т. 12. № 3. С. 106–109.
12. Термиболат А. Проблема хронотопа в современной прозе : учебное пособие. Алма-Ата, 2003. 199 с.
13. Ткалич А. особливості сучасного хронотопу у творчості українських жінок-драматургів кінця ХХ – початку ХХІ ст. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2011. Вип. 16. С. 305–307.
14. Фаликова Н. Хронотоп как категория исторической поэтики. *Проблемы исторической поэтики*. Вып. 2 : Художественные и научные категории : сборник научных трудов. Петрозаводск, 1992. С. 45–57.
15. Хализев В. Драма как род литературы : Поэтика, генезис, функционирование. Москва : Изд-во Московского ун-та, 1986. 264 с.

Zhukovets A. M. GENRE-DETERMINED ORIGINALITY OF TIME SPACE IN CONTEMPORARY GERMAN DRAMATURGY

The article reveals the study of chronotope in the contemporary German drama. The purpose of the article is to investigate the main characteristics of the time space in contemporary German dramaturgy that, in turn, aims to meet the following tasks: specifying the nature of the relationship between the genre of dramaturgy and the phenomenon of time space; generalization of the main features of dramaturgical chronotope, its role in defining dramaturgy as a unique genre; elucidation of the outstanding characteristics of contemporary German dramaturgy. The article deals with genre-defined characteristics of chronotope, outlines the main trends of modern drama and its historical period. It has been stated that the space, being interpreted artistically, is not inscribed in the text by certain elements, but includes a considerable proportion of symbols and certain sign components that can be revealed in the reader's imagination when familiarizing with the work. The article determines characteristics of the time space of the German dramaturgical work and its dependence on the tendencies in the dramaturgy of today's Germany. It has been noted that another sign of the significant influence of the information environment on the temporal space of contemporary dramatic work is the dissonance between the excess of information, its deliberate accuracy and its futility, which can be shown through, for example, figures, a large number of clock symbols, their excessive number, and it on the one hand, makes the one perceive the text as if it is more accurate, on the other hand, this overloading of the systems of perception, creates an atmosphere of chaos. There have been reached the conclusions that the genre of dramaturgy today, on the one hand, tends to respond to processes in modern society, which influences the spatial characteristics of the dramaturgical text over time, and, on the other, the rigor of the dramaturgical canon sets quite severe limits to the influence of modernity on dramatic work. The tendency to epitomize contemporary drama contributes to the extension of the chronotopic diversity of the dramatic work, which allows the author to extend the chronotopic characteristics of the text and create a space-time of the spatial landscape and immerse the viewer / reader in it.

Key words: *chronotope, artistic time and space, modern German dramatic art.*